

miştir. Ancak müellifin Mu'tezile'ye yönelttiği eleştiriler dışında bir bütün olarak düşüncesi göz önüne alındığında böyle bir değerlendirmenin doğru olmadığı anlaşılır (krş. Caspar, IV [1957], s. 141-202; Detlev, VIII/4 [1969], s. 319-347; Hildebrandt, XLII/2 [2002], s. 258-262).

Risâletü't-tevhîd'in ilk baskısı müellifi hayatta iken yapılmış (Bulak 1315), hemen ardından M. Reşîd Rızâ yer yer şerh, yorum, dil ve ifade düzeltmeleri taşıyan neşrini gerçekleştirmiştir (Kahire 1316, 1324). Bu neşir defalarca basılmış, ticarî baskılarının yanı sıra diğer bazı âlimler tarafından da yayımlanmıştır. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, M. Reşîd Rızâ'nın yaptığı çeşitli baskılardaki tashihlerini de içeren yeni bir neşir gerçekleştirmiştir (Beyrut 1421/2001). Mehmed Âkif Ersoy risâlenin bir kısmını tercüme ederek *Sebilür-reşâd* mecmuasında yayımlamış (XIV/348, s. 77-78; XIV/349, s. 86; XIV/352, s. 110, İstanbul 1333-1334), Hüseyin Mazhar da eserin başından itibaren nübüvvetin vukuu kısmına kadar olan bölümünü Türkçe'ye çevirip aynı mecmuada neşretmiştir (XV/388-389, s. 419-422, 430-434; XVI/391-401, s. 3-4, 19-20, 35-36, 50-51, 66-67, 83-84, 99-101; XVI/404-411, s. 143-144, 147-148, 162-164, 183-185; XVI/414-415, s. 218-220). Sabri Hizmetli baş tarafına koyduğu uzun bir girişle birlikte risâleyi Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 1986). Mustafa Abdürrâzık, Fransız asıllı arkadaşı Bernard Michel ile birlikte eseri Fransızca'ya tercüme etmiş, tercümenin başına hocası Abduh'u tanıtan bir önsöz koymuştur (Paris 1925). Söz konusu önsöz Sabina Berberović (Izetbegović) tarafından Fransızca'dan Boşnakça'ya çevrilmiştir (*Islamska Misao*, V/54 [Sarajevo 1983], s. 16-43). Kitap, İshaq Musa'ad ve Kenneth Cragg tarafından *The Theology of Unity* adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir (London 1966). Muharrem Omerdiç risâleyi *Risale et-Tewhid-Rasprava o Islamskom Monoteizmu* adıyla Boşnakça'ya çevrilmiştir (Sarajevo 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhîd* (nşr. M. Reşîd Rızâ – Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), Beyrut 1421/2001, s. 53, ayrıca bk. tür.yer.; Reşîd Rızâ, *Târîhu'l-üstâzî'l-İmâm eş-Şeyh Muhammed 'Abduh*, Kahire 1344-50/1925-31, tür.yer.; Osman Emîn, *Râ'idü'l-fikri'l-Mısrî: el-İmâm Muhammed 'Abduh*, Kahire 1955, tür.yer.; a.mlf., "Risâletü't-tevhîd li-Muhammed 'Abduh", *Tî*, II, 761-779; J. J. G. Jansen, "I Suspect that my Friend Abdu (...) was in Reality an Agnostic", *Acta Orientalia Neerlandica* (ed. P. W. Pestman), Leiden 1971, s. 71-74; M. Abdülüm'ım Hafâcî, *el-Ezher fi elf 'âm*, Beyrut-Kahire 1408/1988, II,

13-26; III, 305-316; M. M. Sharif, "Muhammed 'Abduhu i njevova škola", *Historija islamske filozofije*, Zagreb 1988, II, 460-475; R. Caspar, "Un aspect de la pensée musulmane moderne: le renouveau du mo'tazilisme", *MIDEO*, IV (1957), s. 141-202; Husein Dozo, "Şejh Muhammed Abduh", *Glaznik VIS*, XXVIII/11-12 (1965), s. 413-416; Khalid Detlev, "Some Aspects of Neo-Mu'tazilism", *IS*, VIII/4 (1969), s. 319-347; Osman Keskiöglü, "Muhammed Abduh", *AÜİFD*, XVIII (1970), s. 109-136; Muharem Omerdiç, "Muhammed Abduh i Njevov Doprimos Akaidologiji", *Islamska Misao*, II/23, Sarajevo 1980, s. 39-43; III/27 (1981), s. 15-21; III/28, s. 18-25; III/29, s. 13-18; III/30 (1981), s. 22-26; a.mlf., "Mislilac Koga Užasava Naše Doba-Muhammed Abduh", *Risale-i Tevhid-Rasprava o Islamskom Monoteizmu*, a.e., XI/131 (1989), s. 52; D. B. Macdonald – [Ahmed Ateş], "Mâtürîdî", *İA*, VII, 406; J. Schacht, "Muhammad 'Abduh", *EI²* (İng.), VII, 418-420; Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 156.

MUHAMMED ARUÇI

RİSÂÜ'İ-ENDELÜS

(رِثَاءُ الْأَنْدَلُسِ)

Ebü'l-Bekâ er-Rundî'nin
(ö. 684/1285),

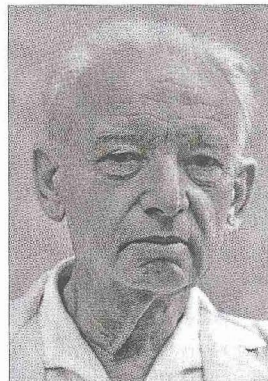
Endülü's'ün büyük bir kısmının
müslümanların elinden çıkıp
hıristiyanların hâkimiyetine
girmesi dolayısıyla yazdığı mersiyesi
(bk. EBÜ'İ-BEKÂ er-RUNDİ).

RITTER, Hellmut

(1892-1971)

Türkiye'de Batılı anlamda
Doğu dilleri filolojisinin
ve Türkoloji'nin kurucusu
Alman bilim adamı.

Lichtenau'da doğdu. Liseyi Kassel'de bitirdikten sonra Halle Üniversitesi'nde Carl Brockelmann ve Paul Kahle'den, Strasburg Üniversitesi'nde Theodor Nöldeke, Enno Littmann, Landauer ve Frank'tan şarkiyat ve Doğu dilleri okudu; aynı zamanda teoloji ve klasik filoloji derslerine katıldı. 1913-

Hellmut
Ritter

te Hamburg Üniversitesi Doğu Kültürü ve Tarihi Bölümü'nde Carl H. Becker'in asistanı olarak göreve başladı. Ertesi yıl Bonn Üniversitesi'nde "Ein arabisches Handbuch der Handelswissenschaft" adlı tezile (*Isl.*, VII [1916], s. 1-91) doktorasını verdi. Askerliğini 1914-1918 savaş yıllarında İstanbul ve Irak'ta yapması Türkçe ve Arapça'sını geliştirmesini sağladı. Savaşın ardından Hamburg Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü'ne profesör tayin edildi (1919).

1926 yılında üniversitedeki görevinden alınan Ritter, Hamburg'da İran edebiyatı ve tasavvufuna dair başlattığı çalışmalarına devam etmek için Alman Bilim Yardım Derneği'nin bursuyla İstanbul'a gitti. Kütüphanelerde yazma eserler üzerinde çalışırken bunlar hakkında Batı'da yeterli kaynağın olmadığını farketti ve 1927'de birçok Alman bilim adamına bu eserlerle ilgili katalogların hazırlanması gerektiğini belirten bir rapor gönderdi. Bu rapor üzerine Alman Doğu Derneği'nin İstanbul'da bir şubesinin açılmasına karar verildi ve ilk müdürlüğüne Ritter getirildi. Kurulan şubenin görevi "Bibliotheca Islamica" serisi adı altında bir dizi Arapça, Farsça ve Türkçe metni neşretmek, İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma eserler hakkında Alman bilim adamlarını bilgilendirmek, bu eserlerin fotoğraflarını onlara göndermek ve genç şarkiyatçılara danışmanlık yapmaktı. 1929-1949 yılları arasında Ritter'in başkanlığında yürütülen çalışmalarla yirmi dört adet Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eser edisyon kritik yapılmak suretiyle neşredildi. Ritter ayrıca "Philologika" adı altında çeşitli yazma eserleri ayrıntılı biçimde tanıtır ve tahlil ettiği on altı makale yazdı; bunlardan XII-XVI. makaleler *Oriens*, diğerleri *Der Islam* dergisinde basıldı. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1936'da okutman, 1938'de öğretim üyesi olarak Arap ve Fars edebiyatı dersleri verdi. Üniversite kütüphanesi içinde ayrılan bir dairede kütüphanenin zengin koleksiyonlarından yararlanarak Şarkiyat Enstitüsü'nü kurdu. 1949'da Almanya'ya döndü ve emekli olduğu 1955 yılına kadar Frankfurt am Main Üniversitesi'nde çalıştı. Emekli olduğundan sonra UNESCO tarafından W. Dudad ve Ahmet Ateş ile birlikte, İstanbul kütüphanelerinde bulunan İran şairlerine ait yazmaların katalogunu hazırlamakla görevlendirildi ve bu görevi, aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojileri bölümlerinde 1956-1969 yıllarında ders vererek tamamladı. Birçok meslektaş ve öğrencisi, onun yetmişinci yaş

günü (27 Şubat 1962) kutlamak için *Oriens*'in 15-19. (1962-1966) sayılarında çeşitli makaleler yayımladı. Yetiştirdiği Türk öğrenciler de *Şarkiyat Mecmuası*'nın 5. sayısını (1964) ona adadılar. 1969'da Almanya'ya döndü ve 19 Mayıs 1971'de öldü.

Özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça eserler üzerinde yaptığı çalışmalarla dikkat çeken Hellmut Ritter Türkiye'de çağdaş Doğu dilleri ve bilimi araştırmalarını başlatan kişidir. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde M. Fuad Köprülü, İsmail Saib Sencer, M. Şerefettin Yalçınkaya ve Kilisli Rifat Bilge gibi Türk bilim adamlarıyla birlikte önce İstanbul Üniversitesi'nde Şarkiyat Enstitüsü'nün ve *Şarkiyat Mecmuası*'nın, Bibliotheca Islamica'nın, ardından 1947'de merkezi İstanbul'da bulunan uluslararası Şark Tedkikleri Cemiyeti'nin ve *Oriens* mecmuasının kurulmasına ön ayak oldu.

Eserleri. A) Telifleri. 1. Über die Bildersprache Nizâmîs (Berlin-Leipzig 1927). Genelde İslâm edebiyatındaki şiir sanatı anlayışlarının, özde Nizâmî-i Gencevi'nin şiir sanatının edebî tahlilidir. 2. "Philologika III. Muhammedanische Hâresographien" (*Isl.*, XVIII [1929], s. 34-55). Makalede müslüman fırkaları hakkında yazılan bazı yazma eserler tanıtılmaktadır. 3. "Schriften Ja'qûb İbn İshaq al-Kindî's in Stambuler Bibliotheken" (*Archiv Orientalni*, IV [1932], s. 363-372). 4. "Philologika IX. Die vier Suhrawardi. Ihre Werke in Stambuler Handschriften" (*Isl.*, XXIV [1937], s. 270-286; XXV [1939], s. 35-86). Bu makalede Ebü'l-Fütûh el-Maktûl es-Sühreverdi, Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi, Ebü Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdi ve Muhammed es-Sühreverdi'ye ait yazma eserler tanıtılmaktadır. 5. "Das Proömium des Matnawî-i Mawlawî" (*ZDMG*, XCIII [1939], s. 169-196). *Meşnevî*'de anlatılan "ney" in hangi anlama geldiği tarihî seyri içerisinde değerlendirilmekte ve bu bağlamda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ney hakkındaki düşüncelerini Ferîdüddin Attâr'dan aldığı tesbit edilmektedir. 6. "Philologika XI. Mavlânâ Ğalâladdîn Rûmî und sein Kreis" (*Isl.*, XXVI [1942], s. 116-158, 221-249). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin hayatı ve Mevlevîliğe dair yazma eserlerin tanıtımıdır. 7. *Das Meer der Sele. Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Faridaddin 'Attâr* (Leiden 1955). Bu hacimli kitapta Attâr'ın eserleri esas alınarak İslâm'da insan, kâinat ve Allah konuları tahlil edilmektedir. 8. *Türöyo. Die Volkssprache der syrischen Christen*

Hellmut Ritter
gençlik yıllarında

des Tur'abdîn. A: Texte (I-V, Beirut 1967-1969). Türkiye'deki Süryânî (Ya'kûbî) hıristiyanların o zamana kadar yazıya geçirilmemiş dillerinin grameri ve sözlüğüdür. 9. "Philologika XV. Farîdaddin 'Attâr III" (*a.g.e.*, XII [1959], s. 1-88). Makalede Attâr'ın divanı tahlil edildikten sonra divana ait nüshalar tanıtılmaktadır. 10. "Die Mevlanafeier in Konya 11.-17. Dezember 1960" (*a.g.e.*, XV [1962], s. 249-270; eserlerinin tamamı için bk. *Oriens*, XVIII-XIX [1967], s. 5-32).

B) Neşirleri. 1. Die dogmatischen Lehren der Anhänger des Islam von Abu'l-Hasan 'Alî b. İsmâ'îl al-Aş'arî (I-III, İstanbul-Leipzig 1929-1933; Wiesbaden 1963). Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Ma'kâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinin tahkikli neşridir. 2. *Das biographische Lexicon des Şalâhaddîn Ğalîl İbn Aibak aş-Şafadî* (I-VIII, İstanbul 1929-1931). Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ının ilk sekiz cildinin Kilisli Rifat Bilge ile birlikte yapılmış yayımıdır. 3. *Die Sekten der Şi'a von al-Hasan İbn Mûsâ an-Naubahî* (İstanbul-Leipzig 1931). Nevbahî'nin *Fıraku's-Şi'a*'sının neşridir. 4. *İlâhî-Nâme. Die Gespräche des Königs mit seinen sechs Söhnen. Eine mystische Dichtung von Faridaddin 'Attâr* (İstanbul-Leipzig 1940). 5. *Ahmad Ghazzâlî's Aphorismen über die Liebe* (İstanbul-Leipzig 1942). Ahmed el-Gazzâlî'nin *Sevânihu'l-ıuşâk* adlı eserinin tahkikli yayımıdır. 6. *Asrâr al-balâgha. The Mysteries of Eloquence* (İstanbul 1954). Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *Esrârü'l-belâğâ*'sının neşridir. 7. *Orientalische Steinbücher und persische Fayence-technik* (İstanbul 1935). Abdullah b. Ali el-Kâşânî'nin *Arâyüsü'l-cevâhir*'inin bir bölümüdür. 8. "Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit: I Hasan el-Basrî" (*Isl.*, XXI [1933], s. 1-83). Hasan-ı Basrî'nin *Risâle ilâ 'Abdîmelik b. Mervân fi'l-kader* adlı eserinin yayımıdır. 9. Hâris el-Muhâsibî, *Kitâbü Bed'ü men enâbe*

İellâhî te'âlâ (Gluckstadt 1935). 10. Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ, *Meşâriku envârî'l-kulûb* (Beirut 1379/1959).

C) Tercümeleeri. 1. Das Elixir der Glückseligkeit (Jena 1923). Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet*'inin tercümesidir. 2. *Karagös. Türkische Schattenspiele. Erste Folge* (Hannover 1924, Türkçe orijinal metinlerle birlikte). Bir dizi Karagöz oyununun Almanca ilk serisidir. 3. *Studi su al-Kindî. II. Uno scritto morale inedito di al-Kindî* (Roma 1938). Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-ağzân* adlı risâlesinin R. Walzer ile birlikte yapılmış İtalyanca'ya tercümesidir. 4. *Karagös. Türkische Schattenspiele. Zweite Folge* (İstanbul-Leipzig 1941). 5. *Karagös. Türkische Schattenspiele. Dritte Folge* (Wiesbaden 1953). 6. *Die Geheimnisse der Wortkunst (Asrâr al-balâğa) des 'Abdalqâhîr al-Curcânî* (Wiesbaden 1959). 7. "Picatrix". *Das Ziel des Weisen von Pseudo-Magritî* (London 1962). Ebü Mesleme el-Mecrîfî'ye nisbet edilen sihir ve yıldız ilimleriyle ilgili *Ğâyetu'l-hakîm*'in M. Plessner ile birlikte yaptığı tercümesidir (Sezgin, IV, 297).

BİBLİYOGRAFYA :

Sezgin, GAS, IV, 297; Selâhaddin el-Müneccid, "Hellmut Ritter", *el-Müsteşriküne'l-Almân* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beirut 1978, I, 185-189; K. Bittel, "Zur Geschichte der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Institut von 1929 bis 1979", *Das Deutsche Archäologische Institut: Geschichte und Dokumente*, Mainz 1979, III; F. Neumark, *Zuflucht am Bosphorus. Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953*, Frankfurt 1980, s. 93; Mişâl Cühâ, *Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye fi 'Urubbâ*, Beirut 1982, s. 212-213; Abdurrahman Bedevî, *Meus'atü'l-müsteşrikin*, Beirut 1984, s. 184-187; H. R. Roemer, "Ein Übermittlungsfehler und die Folgen. Im Gebäude des Generalkonsulats Internieret", *Das Kaiserliche Palais in Istanbul und die Deutsch-Türkischen Beziehungen*, İstanbul 1989, s. 55-65; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, XVII, 124-129; T. Lier, "Hellmut Ritter un die Zweigstelle der DMG in Istanbul 1928-1949", *Hellmut Ritter und die Deutsche Morgenländische Gesellschaft in Istanbul* (ed. A. Neuwirth - A. Bassarak), İstanbul 1997, s. 17-54; a.m.f., "Hellmut Ritter in Istanbul 1926-1949", *Wi*, XXXVIII (1998), s. 334-385; Ahmed Ateş, "Hellmut Ritter", *ŞM*, V (1963), s. 1-14; "Verzeichnis der Schriften von Hellmut Ritter", *Oriens*, XVIII-XIX (1967), s. 5-32; F. Meier, "Hellmut Ritter", *Isl.*, XLVIII/2 (1972), s. 193-205; M. Plessner, "Hellmut Ritter", *ZDMG*, CXXII (1972), s. 6-18; R. Walzer, "Hellmut Ritter. 27.2.1892-19.5.1971", *Oriens*, XXIII-XXIV (1974), s. 1-6; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 617.

